

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2021/6

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ
NAZARIYASI VA TARIXI.
HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 6 **АХМЕДШАЕВА МАВЛЮДА АХАТОВНА**
Некоторые теоретико-правовые вопросы
рецепции публичного права в
национальную правовую систему
- 12 **YOUNAS AMMAR**
SADIKOV MAKSUDBOY
ABDULAJONOVICH
Tech law in central asia: approach to technological
progress of the 4th industrial revolution
- 17 **UMAROV BEKZOD AZAMATOVICH**
Davlat boshqaruvini nomarkazlashtirish
konsepsiyasida prinsiplarning tutgan o'рни
- 24 **МУКУМОВ БОБУР МЕЛИБОЙ УГЛИ**
Проблемы нормативного регулирования
предпринимательской деятельности
в Республике Узбекистан

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ.
MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 32 **HOSHIMXONOV AHROR MO'MINOVICH**
Hukumat faoliyatini pandemiya sharoitida
tashkil qilish va huquqiy tartibga solish
masalalariga oid mulohazalar
- 39 **MUHAMMADIYEV ULUG'BEK ISLOMOVICH**
XAYITOV XUSHVAQT SAPARBAYEVICH
Qonun ustuvorligini ta'minlashda zamonaviy
mexanizmlarning yaratilishi

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI.
TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA
HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 47 **IMOMOV NURILLO FAYZULLAYEVICH**
O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining
yangi tahriri loyihasida "fuqarolik qonunchiligi"ga
oid yangiliklarning ilmiy-nazariy tahlili
- 57 **SAIDOV MAQSUDBEK NORBOYEVICH**
Mas'uliyati cheklangan jamiyati ishtirokchilarining
umumiy yig'ilishini chaqirish va bu toifadagi
nizolarni hal qilishning ayrim masalalari

12.00.06 – TABIIY RESURLAR HUQUQI.
AGRAR HUQUQ. EKOLOGIK HUQUQ

12.00.07 – SUD HOKIMIYATI.
PROKUROR NAZORATI. HUQUQNI
MUHOFAZA QILISH FAOLIYATINI
TASHKIL ETISH. ADVOKATURA

- 66 **YAKUBOVA IRODA BAHRAMOVNA**
O'zbekistonda mualliflik huquqi bo'yicha
mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqaruv
tashkilotlarining vujudga kelishi va rivojlanishi
- 74 **QUTLIMURATOV FARXAD QALBAYEVICH**
Qayta tashkil etilayotgan yuridik shaxs
kreditorlarining huquqlarini himoya qilish
mexanizmlarining umumiy tavsifi
- 81 **BAKHRAMOVA MOKHINUR
BAKHRAMOVNA**
Absence of jurisdiction and consequences
in arbitral proceedings
- 88 **IBROHIMOV AZIMJON ABDUMO'MIN O'G'LI**
Korporativ niqoblarni olib tashlash
konsepsiyasi va uni O'zbekiston korporativ
huquqida takomillashtirish masalalari
- 96 **ФАЙЗИЕВ ШУХРАТ ХАСАНОВИЧ**
Правовые основы экологической политики
государства: система, классификация и
проблемы кодификации законодательства
- 107 **MAXKAMOV DURBEK NEMATOVICH**
O'simlik dunyosini muhofaza qilishda
jamoatchilik nazoratini huquqiy ta'minlash
masalalari
- 114 **RAJABOV NARIMAN SHARIFBAEVICH**
The role of social partnership in setting
standards for the protection of the natural
environment (legal aspect)
- 124 **MAMAYEVA MAKBAL NURJANOVNA**
Организационные аспекты обеспечения
независимости института адвокатуры
в Узбекистане: проблемные аспекты
- 131 **URALOV SARBON SARDOROVICH**
Sud qarorlarining preyarditsial ahamiyati
- 137 **MALLAYEV NORMAMAT RAMAZANOVICH
ERGASHEV BAHODIR ABDURASULOVICH**
Advokatlik faoliyatini tashkil etishning
nazariy-huquqiy asoslari

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI.
HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI
OLISH. KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

143 **XUDAYKULOV FERUZBEK XURRAMOVICH**
Ekologiya sohasidagi jinoyatlar obyektiv belgilari
va o'ziga xos xususiyatlari: tahlil va taklif

153 **SALOXOVA SARVINOZ SADRIDDIN QIZI**
Ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tab
chiqqan voyaga yetmaganlarning post-
penitensiar adaptatsiyasini ta'minlashni
takomillashtirish

162 **MAMAJANOV ABORBEK
MIRABDULLAYEVICH**
Ayrim xorijiy mamlakatlar jinoyat qonunlarida
o'zboshimchalik uchun javobgarlik

170 **ANORBOYEV MURODJON
RAXMANQUL O'G'LI**
Tergov qilishga yoki sud ishlarini hal etishga
aralashish jinoyatining umumiy tavsifi

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV
HUQUQ VA SUD EKSPERTIZASI

176 **БАЗАРОВА ДИЛДОРА БАХАДИРОВНА**
Соглашение о признании вины как
гарантия обеспечения прав личности
в уголовном процессе

184 **PRIMOV BAXTIYOR OLIM O'G'LI**
Dastlabki tergovda qo'llanilayotgan axborot-
kommunikatsiya texnologiyalari tushunchasi
va umumiy tavsifi

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

192 **EGAMBERDIYEV DILSHOD ALISHEROVICH**
Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal etish
vositasi sifatida xalqaro tergov komissiyalari
ahamiyati va tushunchasi

200 **КОЗАКОВ БЕКЗОД АБДУЛБОКИЕВИЧ**
Принцип добрососедства между
государствами в современном междуна-
родном праве

209 **SUVANOV SARDOR BAXADIROVICH**
Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida
inson huquqlariga oid ayrim masalalar

UDC: 343.9:004(042)(575.1)
ORCID: 0000-0002-8970-9029

DASTLABKI TERGOVDA QO'LLANILAYOTGAN AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI TUSHUNCHASI VA UMUMIY TAVSIFI

Primov Baxtiyor Olim o'g'li,
Toshkent davlat yuridik universiteti doktoranti,
e-mail: baxtiyorprimov@inbox.ru

Annotatsiya. Maqolada dastlabki tergovda qo'llanilayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tushunchasi va umumiy tavsifi ijobiy va salbiy taraflari ko'rib chiqiladi. Qayd etilishicha, jamiyatdagi umumiy raqamlashtirishni hisobga olgan holda, kelajakda jinoiy ish yuritish jiddiy o'zgarishlarga duch keladi. Bunga, xususan, elektron hujjat aylanishi, tergov va sud harakatlarini masofaviy o'tkazish shakllari, protsessual qarorlarni qabul qilishda algoritmlar va matematik hisob-kitoblarni qo'llash, robototexnika vositalarini keng joriy etish ko'maklashadi. Muallifning fikricha, ko'p jihatdan kelajakdagi "elektron" odil sudlovi axborot xavfsizligini ta'minlash, fuqarolarning qonuniy huquq va erkinliklarini, shuningdek, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilish bilan bog'liq muammolarni muvaffaqiyatli hal etilishiga bog'liq bo'ladi. Shu bilan birgalikda, mavjud axborot texnologiyalari bo'yicha ayrim xususiy masalalar qonun darajasida hal etilmaganligi, amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksida asosiy e'tibor elektron tashuvchilarni olib qo'yishga qaratilgan va elektron ma'lumotlardan nusxa ko'chirish yetarli darajada tartibga solinmasligi, yuridik adabiyotlarda ushbu masalalarni muhokama qilishda ham shunday holat saqlanib qolayotganligi haqida mulohaza olib boriladi. Bundan tashqari, amalda elektron tashuvchi vositalarining olib qo'yilishi yuridik va jismoniy shaxslar uchun tobora ko'proq qiyinchiliklar keltirib chiqarayotganligi bois, elektron tashuvchi vositalarning egalari va foydalanuvchilarining huquq va qonuniy manfaatlarini hisobga olgan holda elektron axborotdan nusxa ko'chirish tartibini batafsil tartibga solish talab etilishi borasida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: elektron jinoyat ishi, axborot texnologiyalari, jinoyat protsessi, algoritm, robototexnika.

ПОНЯТИЕ И ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ, ПРИМЕНЯЕМЫХ НА ПРЕДВАРИТЕЛЬНОМ СЛЕДСТВИИ

Примов Бахтиер Олим угли,
докторант Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. В статье рассматриваются как положительные, так и отрицательные стороны развития такого современного феномена, как информационно-коммуникационные технологии. Отмечается, что, учитывая всеобщую цифровизацию общества, уголовное судопроизводство в перспективе подвергнется существенным изменениям. Этому будет способствовать широкое внедрение электронного документооборота, дистанционных форм проведения следственных и судебных действий, использование алгоритмов и математических расчетов в принятии процессуальных решений, применение робототехники. Многое будет зависеть от успешного решения проблем, связанных с обеспечением информационной безопасности, защитой законных прав и свобод граждан, а также интересов общества и государства. В то же время некоторые частные ИТ-вопросы не решены на правовом уровне, действующий Уголовно-процессуальный кодекс делает упор на удаление электронных носителей, а копирование электронных данных не регулируется в достаточной степени, в юридической литературе эти вопросы продолжают обсуждаться. Кроме того, поскольку изъятие электронных носителей на практике создает все большие проблемы для юридических и физических лиц, считается необходимым детально регламентировать процедуру копирования электронной информации с учетом прав и законных интересов владельцев и пользователей электронных носителей.

Ключевые слова: электронное уголовное дело, информационные технологии, уголовный процесс, алгоритм, робототехника.

CONCEPT AND GENERAL CHARACTERISTIC OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES USED IN PRELIMINARY INVESTIGATION

Primov Bakhtiyor Olim ugli,

Doctoral student of Tashkent State Law University

Abstract. The article discusses both positive and negative aspects of the development of such a phenomenon as an electronic criminal case. It is noted that, taking into account the general digitalization of society, criminal proceedings in the future will undergo significant changes. This will be facilitated by the widespread introduction of electronic document management, remote forms of investigative and judicial actions, the use of algorithms and mathematical calculations in making procedural decisions, the use of robotics. Much will depend on the successful solution of problems related to ensuring information security, protecting the legal rights and freedoms of citizens, as well as the interests of society and the state. At the same time, some private IT issues have not been resolved at the legal level, the current Criminal Procedure Code focuses on the removal of electronic media and the copying of electronic data is not sufficiently regulated, and the legal literature continues to discuss these issues. carried out. In addition, as the withdrawal of electronic media in practice poses increasing challenges for legal entities and individuals, it is considered necessary to regulate in detail the procedure for copying electronic information, taking into account the rights and legitimate interests of owners and users of electronic media.

Keywords: electronic criminal case, information technology, criminal procedure, algorithms, robotics.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda axborot telekommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish urf bo'lgan. Bu hayotning kriminogen tomoni uchun ham, jinoyatga qarshi kurashda huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun ham xosdir. Tadqiqotchilarning qayd etishicha, axborot texnologiyalari sohasida elektron ma'lumotlarning buzilishi, yaroqli va butunligini buzish bilan bog'liq yangi jinoyatlar paydo bo'lib, ularning obyekti axborot texnologiyalaridir. Bular kompyuter jinoyatlari deb ataladi [1]. Bundan tashqari, internet-resurslar jinoyat ishtirokchilari (giyohvandlik ishlab chiqarish va psixotropalar mulkini sotish, o'g'irlash mulkini sotish, ekstrimizm ko'rinishlari va boshqa) aloqa tizimiga aylanmoqda. Global axborot resurslari ko'plab davlatlarning qonunlarida jinoiy deb topilgan jinoyatlarni sodir etishda foydalanilayotganini kuzatish mumkin [2]. Demak, bugungi kunda, har qanday muhitda bo'lgan kabi, internetda ham tizimdagi zaif omillarni aniqlashga yoki boshqalar hisobiga shaxsiy daromadni olishga intiladigan foydalanuvchilarning ulushi doimo mavjud. AQShda xakerlikning paydo bo'lishi kiberjinoyatchilik muammosini birinchi o'ringa olib chiqqan edi [3].

Bizning raqamli dunyoda media iste'molchilari internetda juda ko'p vaqtini o'tkazishmoqda. Jumladan, O'zbekistonda ham so'nggi yillarda internet global tarmog'idan foydalanuvchilarning soni ko'payib bormoqda. Xususan, 2018-yilning holatiga ko'ra O'zbekistonda inter-

net foydalanuvchilari 20 580 900 nafar bo'lib, 25 mln.dan ortiq kishi uyali telefon abonentlari hisoblanishadi va 34,7 % aholining yashash uyida kompyuter texnikasi mavjud va ularning 58,1 % i internet tarmog'iga ulangan [4]. Bu esa, o'z navbatida, raqamli dunyo tobora shiddat bilan kirib kelayotgani va unga qarshi kurashishda aynan raqamli texnologiyalarni qo'llash alohida *dolzarblik* taqdim etayotganini ko'rsatadi.

Shu munosabat bilan jinoyat protsessida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash, bu borada vujudga keladigan munosabatlarni o'rganish, sohaning huquqiy asoslarini takomillashtirish, bu jarayonda vujudga kelishi mumkin bo'lgan huquqiy muammolarni bartaraf etish maqolaning asosiy *maqsadlaridan* biri hisoblanadi.

Jamiyat va davlat uchun yuqori texnologiyali jinoiy chaqiriqlarga javoban barcha davlatlarning huquqni muhofaza qilish organlari va sudlarni kompyuterlashtirish va axborot texnologiyalaridan keng foydalanish jarayoniga kirishgan [5]. Shu bilan birga, e'tirof etish kerakki, bizning amaldagi milliy jinoyat protsessimiz fan va texnika taraqqiyoti hozirgi darajasiga to'liq javob bermaydi. Jinoyat holati mavjudligi (mavjud emasligi) faktini, unga nisbatan jinoyat ish yuritilayotgan shaxsning aybdorligini (yoki aybsizligini) aniqlashga qaratilgan faoliyatni raqamlashtirish zarurati axborot texnologiyalarni qo'llash tartibotlarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Elektron texnikadan faol foydalanish elektron jinoyat-protsessual isbotlashni

amalga oshirish, bu orqali jinoyat protsessining to'raligicha modernizatsiya qilish va to'plangan muammolarni hal qilish imkonini beradi.

Material va metodlar

Olib borilgan tadqiqotning asosiy mazmuni, jinoyat protsessi sohasidagi protsessual-huquqiy munosabatlar AKTni qo'llash jarayonida vujudga keluvchi holatlarni o'rganish hamda bu boradagi mavjud muammolarni bartaraf etish uchun protsessual qonunchilikni rivojlanishini tahlil qilishdir.

Qo'llanilgan metodlar sifatida mantiqiy, tarixiy-qiyosiy, induksiya va deduksiya, tahlil, qiyosiy-huquqiy, statistik ma'lumotlar tahlili kabi metodlar, shuningdek, hozirgi kunda jinoyat-protsessual sohada qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar tahlili va ularni qo'llashning o'ziga xos jihatlarnining qabul qilinishi va ularning o'ziga xos o'rni yoritib berilgan.

Mavzuning batafsil mazmuni

Hech kimga sir emaski, axborot hozirgi vaqtda bilim olish va undan foydalanish usullaridan biri olinadi. Ko'pgina olimlar bu tushunchani qo'llab-quvvatlaydi, jumladan, F.N. Fatkulinning fikricha, axborot – bu jinoyat protsessi jarayonida topiladigan (faktlar)ni aniqlash va izohlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi [6]. O'z navbatida A.A. Davletov axborotni o'z iste'molchisiga ega bo'lgan va uning u yoki bu ehtiyojini qondirishga, ya'ni muayyan funksiyani bajarish uchun qodir bo'lgan xabar, signal deb hisoblaydi [7], A.R. Belkin axborotni voqea haqidagi isbotlash predmetiga kiradigan ma'lumot deydi [8]. Boshqa mualliflar ham "axborot" tushunchasini isbotlash mazmuniga kiritadilar [9].

Qadimda axborot tushunchasi antik davr faylasuflari tomonidan o'rganilgan, shuning uchun, avval atributlarga ega muayyan tushuncha sifatida, so'ngra K. Shenonning axborot nazariyasida belgiga singib ketgan (signal) ketma-ketliklari mazmuni sifatida o'rganilgan [10]. Hozirgi vaqtda texnika fanlari axborotni boshqaruv tizimlarida aloqa kanallari orqali uzatiladigan signallar mazmuni sifatida o'rganadi. Y.G.Kravets jinoyat-protsessual ma'noda axborotni jinoyatga bevosita aloqador bo'lgan obyektlar (subyektlar) haqidagi ma'lumotlar va (yoki) jinoyat ishi bo'yicha isbotlanishi kerak bo'lgan ma'lumot deb tushunadi [11].

Texnologiyaning umumiy tushunchasi ostida, ko'nikma, mahorat, jarayonlar, ya'ni inson tomoni-

dan tanlangan strategiya bilan belgilanadigan va turli xil vosita va usullardan foydalangan holda amalga oshiriladigan, ma'lum maqsadga erishishga qaratilgan harakatlar majmui tushunilib [12] – "axborot texnologiyasi"ni ham shu mazmunda ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Axborot texnologiyalari konsepsiyasi V.M. Glushkov tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, eng avvalo, axborot bilan o'zaro ta'sir qilish usullari, ya'ni: a) axborotni yig'ish usuli sifatida; b) axborotni qayta ishlash; d) o'rganilayotgan obyekt haqida yangi ma'lumotlarni olish uchun ma'lumot uzatish [13] sifatida tushunilgan.

Ushbu tushunchaning keng tarqalganligiga qaramay, ushbu ta'rif bo'yicha ilmiy doiralarda umumiy konsensus yo'q. Jumladan, uning birinchi sharhi I.A.Mizin va boshqalarning ishida keltirilgan [14]. Mualliflarning fikriga ko'ra, "axborot texnologiyalari" atamasi XX asrning 70-yillari oxirida paydo bo'lgan axborotni qayta ishlash uchun zamonaviy elektron texnologiyalardan foydalanish munosabati bilan keng qo'llanila boshlangan. Ko'rib chiqilayotgan konsepsiyaning boshqa talqinlari ham mavjud, masalan: "Axborot texnologiyalari – axborotni qayta ishlash uchun foydalaniladigan har qanday texnologiya" yoki batafsilroq bo'lgan zamonaviy versiya: "Axborot texnologiyalari – bu dasturiy ta'minot, texnik, axborot jarayonlarini amalga oshirish uchun hujjatli vositalar" [15].

Axborot texnologiyalari kontsepsiyasiga IT texnologiyalari yaqin kategoriya hisoblanadi. Demak, IT qisqartmasi "Information Technology" iborasi-ning qisqartmasi bo'lib, o'zbek tiliga "axborot texnologiyasi" deb tarjima qilinadi. IT texnologiyalari ma'lumotlarni izlash, to'plash, saqlash, qayta ishlash, shuningdek, uni taqdim etish va tarqatish jarayonlari va usullarini o'z ichiga oladi. Shu munosabat bilan tadqiqotimiz maqsadlarida axborot texnologiyalari va IT-texnologiyalari tushunchalaridan sinonim sifatida foydalanamiz.

Milliy qonunchiligimizda kompyuter texnologiyasi tushunchasi va uning mexanizmi belgilab berilmagan, faqatgina elektron hisoblash mashinasi bilan bog'liq qoidalar mavjud. Shuningdek, mazkur tushuncha tor tushuncha bo'lib, uni axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari o'z ichiga qamrab oladi [16].

O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-dekabrda 560-II-sonli "Axborotlashtirish to'g'risi-

da”gi Qonunida axborot resursi to’g’risida quyidagi tushuncha mavjud: “axborot resursi — axborot tizimi tarkibidagi elektron shakldagi axborot, ma’lumotlar banki, ma’lumotlar bazasi, shu jumladan, axborot tizimlarida ochiq shaklda joylashtiriladigan yoxud e’lon qilinadigan audio, video, grafik va matnli axborot» (3-moddasi). Qonunda axborot texnologiyalari tushunchasining so’zma-so’z talqini ham nazarda tutilgan – “axborotni to’plash, saqlash, izlash, unga ishlov berish va uni tarqatish uchun foydalaniladigan jami usullar, qurilmalar, usullar va jarayonlar” [17]. O’z navbatida Y.G.Korotkov axborot texnologiyasi deganda axborot (ma’lumotlar, faktlar, g’oyalar, gipotezalar, nazariyalar shaklida)dan foydalanish orqali ba’zi maqsad yoki natijaga erishish uchun amalga oshiriladigan ketma-ket harakatlar (operatsiyalar) majmui bo’lgan, axborot jarayonini ta’minlaydigan usullar, shakllar, vositalar va hokazo majmuasini tushunadi. Bunda, axborot jarayoni mavjud ma’lumotlar yoki yangi ma’lumotlarni yaratish bo’yicha tartibli harakatlar ketma-ketligi sifatida ifodalanadi [18].

Yuqori texnologiyalari axborot texnologiyalarining kichik turi bo’lib, ma’lumotlar bilan ishlashning yanada murakkab vositalari va usullaridan foydalanadi, bu ularni rivojlantirish imkonini beradi. Yuqori axborot texnologiyalarga quyidagi ta’rifni berish mumkin: ular axborotni izlash, to’plash, shakllantirish, saqlash, qayta ishlash, uzatish, tarqatish jarayonlari, usullaridir hamda ushbu usullar, jarayonlarni kompyuter texnologiyalari va telekommunikatsiya vositalaridan foydalanilgan holda amalga oshirish uslublaridir.

Jinoyat protsessi va kriminalistika nuqtayi nazaridan jinoyatlarni fosh etish va tergov qilish uchun foydalaniladigan axborot texnologiyalari, shuningdek, texnik vositalar “kriminalistik texnika vositalari” deb ataladi [19]. Shu bilan birga, jinoyat protsessi va kriminalistika fanlari doirasida axborot texnologiyalari institutining boshqa ta’riflari ham mavjud, masalan, “protsessual qonunlar asosida va qat’iy tartibda qo’llaniladigan texnik vositalar, usullar va usullar, protsessual harakatlarni eng samarali amalga oshirish usullari” [20].

Bizning fikrimizcha, yuqoridagi ta’riflar jinoyat protsessida texnik vositalarni qo’llash doirasini asossiz ravishda toraytiradi, uni jinoyat-protsessual normalar asosida amalga oshiriladigan protsessual harakatlar doirasi bilan cheklaydi.

Jinoyat ishini qonuni, asosli va adolatli hal qilish uchun ahamiyatga ega bo’lgan holatlar to’g’risidagi ma’lumotlarni aniqlash maqsadida dalillarni to’plash, tekshirish va baholashdan iborat bo’lgan isbot qilish bosqichida dalillar muhim ahamiyatga ega. Bu qoida axborot tusiga ega elektron dalillarga ham tegishli, albatta.

JPK protsessual munosabatni axborot komponenti orqali belgilovchi bir qator normalarni o’z ichiga oladi. Ammo, qonun chiqaruvchi axborot va dalilni qonuniy tartibda o’zaro bog’lamaydi. Bu borada Gruziya Jinoyat-protsessual kodeksining 3-moddasi 23-bandida qoidalari ma’qul [21], ularga ko’ra dalillar qonunda belgilangan tartibda sudga taqdim etilgan axborot bo’lib, ushbu axborotni o’z ichiga olgan obyektlar, hujjatlar, narsalar yoki boshqa obyektlarga asoslangan holda, taraflar faktlarni tasdiqlashi yoki rad etishi, ularga huquqiy baho berishi, majburiyatlarni bajarishi, o’z huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishi, sud esa jinoyat protsessi yuritilayotgan fakt yoki harakatning mavjudligi yoki yo’qligini, bu qilmishni muayyan shaxs tomonidan sodir etilganligi, uning aybdorligi yoki aybsizligi, shuningdek, ayblanuvchining javobgarlik xususiyati va darajasiga ta’sir etuvchi, uning shaxsini tavsiflovchi holatlarni aniqlaydi.

Bu holat jinoyat protsessida “elektron” yoki “raqamli dalillar” kabi atamalarning paydo bo’lishiga sabab bo’ldi. Biroq qonun chiqaruvchi negadir ularni mustaqil manba sifatida qonun hujjatlariga kiritmay, elektron axborot tashuvchisi sifatida ashyoviy dalillarga havola qilgan.

Shu munosabat bilan, aslida uncha kompyuterlashtirilgan mamlakat bo’lmagan Vetnam tajribasi o’ziga xos qiziqish uyg’otadi, 2015-yilda qabul qilingan JPKda mustaqil dalillar manbai sifatida an’anaviy turlar bilan bir qatorda “elektron axborot” ham kiritilgan. Shu bilan birga, faqat ushbu dalil manbasiga xos bo’lgan xususiyatlar belgilanadi:

- ular avtomatik ravishda raqamli signal-lar ko’rinishida hosil bo’ladi va qurilma dasturiy ta’minotining xususiyatlariga qarab mavjud va saqlanadi;

- bu ma’lumotlar turli sabablarga ko’ra nusxa ko’chirish, uzatish, saqlash vaqtida tasodifan o’chirilishi yoki o’zgartirilishi mumkin: dasturiy ta’minotda, xotirada viruslar mavjudligi, uni foydalanuvchi ruhsat bermagan vaqtda nusxalashga urinishda ma’lumotlarni o’zini o’zi yo’q qilish buyrug’ining mavjudligi va boshqalar.

Jinoyat protsessida axborot mohiyatining ta’rifi jinoyat-protsessual qonunchilikda dalillar mazmuni va ularni olish usullariga, shuningdek, jinoyat to’g’risidagi ma’lumotga qo’yiladigan talablarni bilish subyekti xabardorligiga asoslanib, subyektning og’zaki, yozma, elektron va boshqa shakllarda olingan axborotni idrok etish imkoni bilan bog’liq. Jinoyat protsessida elektron dalillarning axborot-signal xususiyatini o’rganish elektron raqamli izlarning jismoniy darajasini va jinoyat-protsessual bilimlar subyekti tomonidan jinoyat ishi uchun ahamiyatga ega bo’lgan ma’lumotlarni ajratish imkonini beradi. Elektron signalni inson idroki anglab yetadigan ma’lumotga aylantirish maxsus dasturlar yordamida amalga oshiriladi.

Jinoyat-protsessual qonunida belgilangan tartibda olingan va tekshirilgan ma’lumotlar dalil bo’lishi mumkin. Ma’lum bir ketma-ketlikni shunday namoyon etish mumkin: elektron raqamli signal – axborot – elektron dalil.

Qayd etilganlardan kelib chiqqan holda, ish uchun ahamiyatli bo’lgan elektron ma’lumotlar saqlanuvchi axborot saqlash vositalari (kompyuter, telefon apparatlari, xotira kartalari va boshqa elektron-texnik vositalar)ni ashyoviy dalil sifatida hamda “elektron ma’lumotlar”ni “elektron (raqamli) dalil” sifatida bayon etish mumkin [22].

Sud-tergov amaliyotida elektron jinoyat ishi tajribasiga ega bo’lishi uchun jinoyat protsessida elektron hujjat aylanishini joriy etish talab etiladi. Buning uchun quyidagilar zarur:

- qonun hujjatlarida har qanday protsessual harakatni (jumladan, jinoyat to’g’risidagi arizani olish, tergov harakatlarini amalga oshirish, sud majlisini o’tkazish, hukm chiqarish va e’lon qilish va boshqalar) elektron texnik vositalar orqali mustahkamlash va batafsil tartibga solish;

- jinoyat ishi bo’yicha isbotlashni ta’minlashning elektron vositalarini faol rivojlantirish (sudga cha bo’lgan protsessda va sud majlislarida jinoyat protsessi ishtirokchisiga masofaviy kirish rejimida protsessual harakatlarni amalga oshirish; guvohlar, jabrlanuvchilar va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini elektron himoya qilish va boshqa chora-tadbirlar elektron format, elektron nazorat vositalaridan keng foydalanish va boshqalar);

- elektron imzodan keng foydalanish.

Yuqoridagilardan ko’rinib turibdiki, elektron jinoyat ishi an’anaviy qog’oz shaklni muvaffaqi-

yatli almashtirishi mumkin [23]. Aytish mumkin, bu holat quyidagilarga imkon beradi: tergov sifatini oshirish, dalillarni soxtalashtirish xavfini kamaytirish; boshqarma va organlar rahbarlari, prokuror tomonidan jinoyat ishi materiallarini tekshirishga yordam beradi; hujjatlar aylanishini va shuning uchun tergov muddatini qisqartiradi; jinoyat ishi materiallari bilan tanishish tartibini osonlashtiradi; jinoyat ishi materiallarining saqlanishini ta’minlaydi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Shuni ta’kidlashni istardikki, mavjud axborot texnologiyalari bo’yicha ayrim xususiy masalalar qonun darajasida hal etilmagan. Jumladan, amaldagi JPKda asosiy e’tibor elektron tashuvchilarni olib qo’yishga qaratilgan va elektron ma’lumotlardan nusxa ko’chirish yetarli darajada tartibga solinmaydi. Yuridik adabiyotlarda ushbu masalalarni muhokama qilishda ham shunday holat saqlanib qolmoqda [24]. Shu bilan birga, amalda elektron tashuvchi vositalarining olib qo’yilishi yuridik va jismoniy shaxslar uchun tobora ko’proq qiyinchiliklar tug’dirmoqda. Shu bois, elektron tashuvchi vositalarning egalari va foydalanuvchilarining huquq va qonuniy manfaatlarini hisobga olgan holda *elektron axborotdan nusxa ko’chirish tartibini batafsil tartibga solish talab etiladi*.

Bundan tashqari, jinoyat protsessida elektron hujjat aylanishi masalasini hal qilish uchun elektron axborotni dalilning mustaqil turi sifatida tan olish zarur [25], bu elektron hujjatni ushbu dalilning bir turi sifatida ko’rib chiqish imkonini beradi. Fuqarolik va iqtisodiy protsessda elektron hujjatdan foydalanish amaliyoti ma’lum bo’lib, bimalol jinoyat protsessida ham muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin.

Elektron imzodan foydalanish masalalari xorijda ham faol muhokama qilinmoqda. Jumladan, J.Xantli “elektron imzo” iborasi imzoni yozma hujjatlarni rasmiylashtirishning tarkibiy qismi sifatida va imzoni shaxsni tasdiqlovchi kafolat sifatida birlashtirib, qonunchilikda hal etilmagan ko’plab muammolarni keltirib chiqarishiga e’tibor qaratadi [26].

Bugungi kunda amaliyotda moliyaviy operatsiyalarda foydalanilgan elektron imzo jinoyat ishida isbotlash predmetiga aylangan holatlar mavjud.

Bu yerda nazariya va amaliyot o’rtasidagi ma’lum kolliziyani ko’rish mumkin. Agar jinoyat protsessida axborot texnologiyalarini faqat qat’iy

cheklangan protsessual harakatlarda qo'llaniladigan usullar va texnik vositalar majmui deb tasniflaydigan bo'lsak, tergovoldi tekshiruvni (protsessual bo'lmagan harakatlar) o'tkazishda bu vositalar emas, balki boshqa vositalar qo'llaniladi. Binobarin, shaxslarning protsessual shakli va maqomida farq bo'lib, vositalarning huquqiy tabiati o'zgarishsiz qoladi [27].

Ilmiy adabiyotlarda axborot texnologiyalarining mohiyatini aniqlashda yuqoridagi tor yondashuvdan tashqari, uni jinoyat protsessida dallilarni to'plash va o'rganishda, shuningdek, tezkor-qidiruv faoliyatida jinoyatlarni va ularni sodir etgan shaxslarni aniqlash uchun zarur bo'lgan haqiqiy ma'lumotlarni aniqlashda qo'llanilgan har qanday vosita yoki obyekt deb e'tirof etadigan keng qamrovli yondashuv ham mavjud [28].

Shuni aytib o'tish kerakki, konkret axborot texnologiyalari hozirgacha JPKda kamdan-kam hollarda aks ettirilgan. Shunga ko'ra, jinoyat protsessida axborot texnologiyalaridan foydalanishning muqarrarligi va samaradorligini anglagan holda, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qat'iy rioya etishini ta'minlaydigan huquqiy jihatlarni rivojlantirishga e'tibor qaratish zarur.

Amaldagi JPKda "texnik vositalar" toifasining qonunchilik ta'rifi yo'q. Vaholanki, qonun mazmunida texnik vositalar qayta-qayta eslatib o'tiladi, Jinoyat-protsessual kodeksining bir qator normalarida ularga havolalar mavjud. Jumladan, axborot texnologiyalaridan foydalanishni matn mazmuniga ko'ra, quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1) mustahkamlash vositalari sifatida – "Quyidagi protsessual harakatlar videoyozuv orqali qayd etilishi shart..." (Jinoyat-protsessual kodeksining 91-moddasi);

2) tarkibiy jihatdan zarur ma'lumotlarni aniqlash uchun mo'ljallangan vositalar sifatida – "dalil tariqasida foydalanish mumkin bo'lgan ma'lumotlarni aniqlash maqsadida ilmiy-texnika vositalaridan foydalangan holda" (Jinoyat-protsessual kodeksining 391-moddasi);

3) nazorat vositasi sifatida – "abonentning raqami, eshitib turish va qayd qilish vaqti hamda joyi, foydalanilgan texnik vositalarning turi va modeli" (JPKning 171-moddasi);

4) texnik aloqa vositalari sifatida – videokonferensaloqa vositalari, har qanday aloqa vositalari (Jinoyat-protsessual kodeksining 911-moddasi),

aloqa vositalari va internetning axborot-telekommunikatsiya tarmog'i (Jinoyat-protsessual kodeksi 4976-moddaning 2-qismi).

Ushbu guruhga ajratishda qayd etilgan vositalarning har birining asosiy xususiyati uning shakli, o'rni, manbalarining sonidan va ularning ishlash radiusidan qat'iy nazar, axborot bilan ishlashning konstruktiv maqsadidir.

Tergov harakatlarini amalga oshirishda texnik vositalardan foydalanish masalalarida protsessual muammolar mavjudligi ko'plab protsessual olimlarning ishida o'z aksini topgan [29]. Jumladan, A.E.Fedyunin fikriga ko'ra, jinoyat-protsessual faoliyatda axborot texnologiyalari va texnik vositalarining mohiyatini bir xil tushunmaslik, ularning huquqiy holatining yetarli darajada huquqiy tartibga solinmaganligi, bir tomondan, ilgari mavjud bo'lsa, ikkinchi tomondan, huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimi uchun normativ-huquqiy hujjatlarning yanada noaniqlashtirib, bundan tashqari, ushbu muammolar jinoyat ishlari bo'yicha surishtiruv, dastlabki tergov va sud muhokamasining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [30].

Tadqiqot natijasi sifatida ko'rinadiki, bir qator olimlar haqli ravishda qayd etganidek, O'zbekistonning axborot sohasidagi amaldagi qonunchiligi holati tahlili, undagi normalar asosan umumiy xususiyatga ega bo'lib, qo'llanilayotgan kontseptual va kategoriyaviy apparatning texnik talqini bilan bog'liq, vaholanki qonun loyihalari qonunchilik texnikasi va mavjud qonun hujjatlari normalariga mos kelishi kerak [31].

Xulosalar

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagilarni yakuniy to'xtam sifatida aytib o'tishni lozim topdik:

birinchidan, bugungi kunda zamonaviy xo'jalik yurituvchi subyektlarning buxgalteriya hisobi va hujjat aylanishi tizimi to'liq kompyuterlashtirilgan, shuning uchun tergovchi kompyuter yordamida qanday faktik ma'lumotlarni olishi mumkinligini, ularning dalil qiymati nima ekanligini va uni jinoyat ishiga kiritish usullarini aniq tushunishi kerak;

ikkinchidan, qonun chiqaruvchi shu paytgacha kompyuter xotirasida dalil sifatida saqlangan ma'lumotlarga munosabatini bildirmagan. Tergovchilar, o'z bo'yniga butun xavf-xatarlarni olgan holda, isbotlash jarayonida kompyuter texnologi-

yalari yordamida olingan ma'lumotlardan foydalanadilar;

uchinchidan, ilgari faqat moddiy obyektlarni hujjat sifatida ko'rib chiqish odat tusiga kirgan va aksariyat hollarda bu qog'ozda yozilgan aktlar edi. Texnik vositalarning rivojlanishi va takomillashtirilishi bilan axborotni qayd etish, uzatish va saqlashning yangi vositalari

paydo bo'ldi. Agar kerak bo'lsa, ular jinoyat protsessiga jalb qilinishi kerak edi, shuning uchun foto, kino, audio va vi-deo materiallar asta-sekin hujjat sifatida tan olindi (ma'lum bir shart bilan bo'lsa ham: ular qog'ozga tarjima qilinishi, masalan, audioyozuvdan foydalanishda uning qog'ozdagi matni ko'rinishi (so'zlar yoki belgilar shaklida) berilishi lozim.

REFERENCES

1. Protasevich A.A. Kriminalisticheskaja harakteristika komp'juternyh prestuplenij. A.A. Protasevich, L.P. Zverjanskaja. Rossijskij sledovatel'. 2013, No. 11, pp. 45-47.
2. Goodman M. International Dimensions of Cybercrime / M. Goodman // Cybercrimes: A Multidisciplinary Analysis / S. Ghosh, E. Turrini (eds). Berlin, Heidelberg, 2010, p.18.
3. I.Toraxodjaeva. O'zbekistonda internet tarmog'i orqali sodir etiladigan jinoyatchilikka qarshi kurash muammolari // Yuridik fanlar axborotnomasi / Вестник юридических наук / Review of law sciences, huquqiy ilmiy-amaliy jurnali. Tashkent, 2019 (03)-son, pp. 128-132.
4. I.Toraxodjaeva. O'zbekistonda internet tarmog'i orqali sodir etiladigan jinoyatchilikka qarshi kurash muammolari //Yuridik fanlar axborotnomasi / Вестник юридических наук / Review of law sciences, huquqiy ilmiy-amaliy jurnali. Tashkent, 2019 (03)-son, pp. 128-132.
5. Nissan E. Legal Evidence, Police Intelligence, Crime Analysis or Detection, Forensic Testing, and Argumentation: An Overview of Computer Tools or Techniques / E. Nissan // International Journal of Law and Information Technology. 2009, Vol. 17 (1), pp. 1-82
6. Fatkullin F.N. Obshhie problemy processual'nogo dokazyvaniya / F.N. Fatkullin. Kazan', Izd-vo Kaz. un-ta, 1973, p. 6.
7. Davletov A.A. Osnovy ugolovno-processual'nogo poznanija / A.A. Davletov. Ekaterinburg, Gumanitar. un-t, 1997, p. 31.
8. Belkin A.R. Teoriya dokazyvaniya v ugolovnom sudoproizvodstve / A.R. Belkin. M., Norma, 2007, p.119.
9. Larin A.M. Ugolovnyj process Rossii. Lekcii-ocherki / A.M. Larin, Je.B. Mel'nikova, V.M. Savickij; pod red. V.M. Savickogo. M., BEK, 1997, p. 314.
10. Shennon K. Matematicheskaja teoriya svjazi. Raboty po teorii informacii i kibernetiki. M., 1963, p.243.
11. Kravec E. G. Sovremennye vozmozhnosti nakoplenija, peredachi i analiza informacii, znachimoj dlja rassledovaniya prestuplenij // Vestn. Volgograd. akad. MVD Rossii / pod red.V. I. Tret'jakova. Volgograd, 2010, p.73.
12. Tolkovij slovar' terminov ponjatijnogo apparata informatizacii obrazovanija. M., 2009, p. 24.
13. Glushkov V. M. Osnovy bezbumazhnoj informatiki. M., 1987, p.89.
- 14.. Mizin I. A., Sinicyn I. N., Dostupov B. G. i dr. Razvitie opredelenij «informatika» i «informacionnye tehnologii» / pod red. I. A. Mizina. M., 1991, p.4.
15. Tolkovij slovar' terminov ponjatijnogo apparata informatizacii obrazovanija. M., 2009, p. 25.
16. R.Xursanov, A.Anorboev. Kiberfiribgarlik jinoyati: jinoiy-huquqiy va kriminologik tavsifi // Yuridik fan va huquqni qo'llash amaliyotining dolzarb muammolari. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. I jild / Mas'ul muharrir y.f.d., prof. M.M.Mamasiddiqov. Toshkent, Lesson press, 2020, p.304.
17. O'zbekiston Respublikining 2003-yil 11-dekabrda 560-II-son "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004, No. 1-2, 10-modda.
18. Korotenkov Ju.G. Informacionnye processy i tehnologii kak ob#ekty informatiki i obuchenija informatike // Vestn.Mosk. gorodskogo ped. un-ta. Ser.: Informatika i informatizacija obrazovanija. 2004, No. 3, pp. 98-106
19. Ishhenko E. P., Toporkov A. A. Kriminalistika: ucheb. / pod red. E. P. Ishhenko. 2-e izd., ispr. dop. i pererab. M., 2010, p. 34.
20. Kriminalistika: ucheb. / otv. red. A. N. Vasil'ev. M., 1963, p.23.21. <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/90034.?publication>

22. To'raqulova N.A. "Raqamli" dalillar // "O'zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar" mavzusidagi respublika ko'p tarmoqli ilmiy masofaviy onlayn konferensiya materiallari to'plami, 30-noyabr 2020-yil. Toshkent, Tadqiqot, 2020, p.8.
23. Meshherjakova O.A. Organizacionno-processual'nye mery preduprezhdeniya utraty ugovnyh del v sisteme profilaktiki prestupnosti / O.A. Meshherjakova // Juridicheskij vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta. Tashkent, 2015, 14, No. 2. p. 144.
24. Vasjukov V.F. Iz#jatie jelektronnyh nositelej informacii pri rassledovanii prestuplenij: nereshennye problemy pravovogo regulirovaniya i pravoprimeneniya / V.F. Vasjukov, A.V. Bulyzhkin // Rossijskij sledovatel'. 2016, No. 6, p.14.
25. Ovsjannikov D.V. Kopirovanie jelektronnoj informacii kak sredstvo ugovno-processual'nogo dokazyvaniya: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.09 / D.V. Ovsjannikov. Ekaterinburg, 2015, p.9.26. Huntley J. Electronic Signatures, Law and Regulation, by Lorna Brazell (Thomson/Sweet & Maxwell, 2004), 550 pages / John Huntley // International Journal of Law and Information Technology. 2007, Vol. 15, iss. 2, p. 227-229.
27. Zajceva E. A., Sadovskij A. I. Formirovanie dokazatel'stv sledovatelem s ispol'zovaniem special'nyh poznanij i nauchno-tehnicheskikh sredstv: monogr. Volgograd, 2013, p.189.
28. Kriminalistika: ucheb. / otv. red. R. S. Belkin, G. G. Zujkov. M., 1969, T. 1, p.113.
29. Comaja S. D. Pravovoe regulirovanie i dokazatel'stvennoe znachenie primeneniya nauchno-tehnicheskikh sredstv v ugovnom sudoproizvodstve: dis. ... kand. jurid. nauk. M., 2007, p.14.
30. Fedjunin A. E. Pravovoe regulirovanie tehniceskikh sredstv v ugovnom processe: dis. ... d-ra jurid. nauk. Saratov, 2008.
31. Zh.Ne#matov, N.Zokirova, A.Enikeeva, S.Tairov. Problemy normativno-pravovogo regulirovaniya primeneniya informacionno-kommunikacionnyh tehnologij v Respublike Uzbekistan i puti ih reshenija//<https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-normativno-pravovogo-regulirovaniya-primeneniya-informatsionno-kommunikatsionnyh-tehnologiy-v-respublike-uzbekistan-i-puti>